

ЯПОНІЯ — УКРАЇНА: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ

Рецензія на книгу: Окабе Йошіхіко. Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр. / пер. з япон. Надії Гораль. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2021. 192 с.

Юлія Дзябко

канд. філол. наук, молодший доцент

Ібарацького християнського університету (Ібаракі, Японія)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6006-4773>

Ольга Квасниця

канд. наук із соціальних комунікацій, доцент

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5364-5046>

На початку 2021 р. Український інститут оприлюднив аналітичний звіт «Сприйняття України за кордоном: Японія» [12], метою якого було виявити ставлення до України й української культури в Японії, а також можливості співпраці України та Японії у сфері культурної дипломатії. Дослідження засвідчило вкрай низький рівень обізнаності японців з українською історією та культурою. За словами респондентів, до котрих увійшли представники інституцій у сфері культури, освіти, науки, а також місцевої і центральної влади, дипломатичного корпусу, міжнародних організацій тощо, часто-густо пересічні японці навіть не знають розташування України на карті світу. Більш обізнані японські громадяни асоціюють Україну насамперед із колишнім Радянським Союзом і навіть сьогодні

© Дзябко Ю., 2022

© Квасниця О., 2022

сприймають українську історію і культуру як частину російської. І лише небагато фахівців-україністів та представників культурної еліти можуть більш детально окреслити феномени й постаті української культури [12, с. 6–16]. Звіт Українського інституту засвідчив, що основною причиною такої низької обізнаності є обмеженість інформації про Україну, образ якої у японській літературі впродовж тривалого часу формувався тільки крізь призму всього радянсько-російського. Самобутньої історії України, як і японсько-українських відносин, поза контекстом Радянського Союзу до 1991 р. начебто й ніколи не було. Як наслідок — сприйняття сучасної України продовжує існувати в душі радянської традиції — крізь тінь Росії і, що найважливіше, за посередництва сучасних російських інформаційних ресурсів часто трактується з позицій російської ідеології та сформованих у Росії суспільних цінностей. Це, безумовно, призводить до формування хибного образу України в Японії. Отже, сьогодні просування позитивного іміджу України в Японії та подальший успіх японсько-українських відносин неможливі без формування міцної культурної дипломатії, основним засобом якої є створення достовірних наративів про надбання історії та культури України.

А власне, коли ж зародилися японсько-українські відносини і чи завжди Україну сприймали крізь призму Росії? Уперше на загальні факти про сприятливу співпрацю між Україною і Японією відкрила книга Івана Світа «Українсько-японські взаємини, 1903–1945 : історичний огляд і спостереження», видана в Нью-Йорку 1972 р. І. Світ — публіцист, громадський діяч і активний член української громади на Далекому Сході — описав культурне, політичне й економічне життя українців на Зеленому Клині напередодні й під час Другої світової війни. У праці журналіст висвітлив прихильне ставлення тогочасного японського уряду до української громади в Маньчжурії та навів переконливі факти наданої Японією підтримки українцям.

Книга І. Світа, як і будь-яка інша література, яка хоча б частково стосувалася теми національно-визвольної боротьби українців, стала доступною українському читачеві вже після відновлення незалежності. В Японії ж праця І. Світа була відомою небагатьом українцям на початку 1980-х років завдяки діяльності

Кадзуо Накай — професора Токійського університету, історика-україніста, засновника і першого голови Асоціації українців Японії, автора монографій про Україну «Історія національної політики в Радянському Союзі — Україна, 1917–1945 рр.» (1988), «Український націоналізм — дилема незалежності» (1998). Професор К. Накай, який мав змогу безпосередньо познайомитися з І. Світом у США і довідатися про японсько-українські контакти на Далекому Сході з перших уст, продовжив тему дослідження відносин України та Японії і на сторінках своїх праць [9].

Зрозуміло, що на теренах України відтворення достовірної історії японсько-українських відносин стало можливим лише після відновлення незалежності. Окремі аспекти цього широкого питання висвітлено у працях І. Бондаренка [2; 3], О. Бондаря [1], Т. Хіно [3], А. Попка [11], С. Капранова [6], С. Гераськова [14], Ю. Дзябко й О. Квасниці [13] та ін. У 2004 р. річний випуск літературно-мистецького журналу в Україні «Всесвіт» [4] було присвячено спільним здобуткам у сфері культурної діяльності Японії та України.

Утім, кожна із вказаних японських чи українських праць, написана японською або українською мовою, по-перше, залишається доступною лише вузькому колу фахівців, а по-друге, через географічну віддаленість країн, що створює обмеження у доступі до архівних матеріалів, зазвичай розкриває погляди лише або українців, або японців. А отже, потребує доповнення.

Саме це завдання — зібрати свідчення як української, так і японської сторін, за фрагментами реконструювати призабуту історію відносин між Україною і Японією на початку ХХ ст. — визначив і поставив автор книги «Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.» («Nihon Ukuraina kouryuu shi 1915–1937»¹) Й. Окабе — доктор економічних наук, професор Університету Кобе-Гакуін, президент Асоціації українців Японії, заслужений професор Національної академії державного управління при Президентові України.

Уже у назві Й. Окабе декларує хронологічні межі дослідження, концентруючи увагу читача навколо ключових історичних подій та постатей у японсько-українських відносинах 1915–1937 років. Безпосереднє ж ознайомлення з виданням розпочинається із

¹ Книга майже одночасно вийшла японською й українською мовами.

вислову: «В Кобе розпочалося, в Кобе і завершується... З величезних японських і українських архівів привідкриємо забуті закутки історії японських відносин з Україною, яка вразила багатьох японців, починаючи з Кенджі Міядзава». Покликання на місто Кобе, звідки розпочалося ознайомлення японців з українською культурою понад століття тому, та на вірш видатного поета Кенджі Міядзава «Жінки в полі» (1924), в якому автор порівнював японських жінок з «українськими танцівницями», свідчить про те, що Й. Окабе схильний вважати, що в основі формування успішних міжнародних відносин лежить насамперед культурна привабливість країн.

Аналізуючи основний текст монографії, одразу зазначимо, що вже з перших сторінок вона вражає обсягом опрацьованих джерел: українські та японські архівні матеріали, тогочасна японська преса, оригінали документів. До того ж книга насичена багатьма фотографіями, деякі з них автор знайшов в особистих архівах нащадків, причетних до творення японсько-українських відносин. Така кількість фактографічного матеріалу робить монографію надзвичайно цінною.

Частина 1 книги — «Зустріч культур» — присвячена гастрольній діяльності української театральної трупи К. Л. Кармелюка-Каменського в Японії 1916 р., описує сприйняття японцями Голодомору 1932–1933 років і розповідає про Федора Пущенка — автора першого підручника та курсів японської мови в Україні.

У розділі 1 — «Знайомство японців з українською культурою» — на основі відгуків у японській пресі описано гастрольну діяльність української театральної трупи під керівництвом актора і режисера К. Л. Кармелюка-Каменського найбільшими містами Японії у 1916 р. Завдяки турне українського театру японці мали змогу вперше дізнатися про Україну, а також українське театральне мистецтво, народну творчість і традиційний одяг. Культурний контент, що охоплював як твори визначних письменників М. Старицького, С. Гулака-Артемовського, так і українські народні пісні й танці, викликав схвальні відгуки японських глядачів. І хоча більшість репертуару виконували українською мовою, гастролі українців викликали неабиякий інтерес у Японії. Про турне українського театру повідомляли місцеві («Кобе Шімбун», «Йокогама Майнічі Шімбун») і національні («Асахі Шімбун», «Йоміурі Шімбун») медійні ресурси. Отже, цим розділом автор

монографії влучно вказує на те, що понад сто років тому саме з презентації української культури в Японії, іншими словами — культурної дипломатії, розпочалися плідні контакти між країнами. Адже саме культура слугує «м'якою силою» в концепції зовнішніх відносин і сприяє досягненню міжнародних політичних і економічних пріоритетів.

Розділ 2 — «Голодомор очима японців» — присвячено трагічній темі в історії української нації, але вкрай актуальній із погляду відновлення історичної справедливості, зокрема вивчення теми Голодомору в Україні 1932–1933 років. Цей розділ надзвичайно цінний із кількох причин. По-перше, це розширення спектра проблем україністики в японському науковому дискурсі. По-друге, це постановка наукової проблеми в галузі японської історії про Голодомор в Україні 1932–1933 років. По-третє, це яскравий приклад застосування міждисциплінарного підходу, який допомагає підтвердити історичні факти на підставі тодішніх японських газет, які інформували громадськість про трагедію Голодомору. По-четверте, все це, врешті-решт, сприятиме визнанню Голодомору геноцидом української нації, зокрема урядом Японії.

Спершу Й. Окабе робить вступ до розуміння проблемних аспектів питання Голодомору. Зокрема, автор на термінологічному рівні тлумачить поняття «голодомор», який трактують як «позначення явища голоду 1932–1933 років в Україні». Це слово складається із двох слів — «голод — як відсутність чи нестача продуктів харчування, гостре відчуття потреби в їжі» — та слова «мор», що вживають у значенні «пошесть, пошесна смерть» [10].

Щодо кількості жертв Голодомору, то автор зазначає, що цифри різняться, і для цього є кілька причин. По-перше, сам факт Голодомору радянська влада приховувала. По-друге, сучасна російська історична наука, як і сучасний політичний істеблшмент, не визнає Голодомор в Україні геноцидом, а покликається на «голод як всеохопне явище на теренах не лише України, а й усього Радянського Союзу», завуальовуючи в такий спосіб проблему. Тому кількість жертв коливається від офіційно підрахованих чотирьох мільйонів до неофіційно визнаних — десяти мільйонів.

Важливими є також знакові імена істориків, журналістів, дипломатів, кінорежисерів, яких згадує автор, що дає змогу бачити

проблему не лише контекстуально, а й цілісно. Так, читачі довідуються, що тему Голодомору було екранізовано в канадсько-британському фільмі «Bitter Harvest» (2016) та польсько-англійсько-українському фільмі «Ціна правди»² (2019), консультантом якого був провідний американський історик Тімоті Снайдер. До слова, японській аудиторії цей фільм відомий як “Akai yami. Sutarin no tsumetai daichi de”.

Професор Й. Окабе ретельно покликається на британські, канадські та американські першоджерела, в яких зафіксовано факт інформування національних урядів і світової громадськості про Голодомор в Україні в 30-х роках ХХ ст., називаючи імена таких журналістів, як Гарет Джонс, Малькольм Маггерідж, Ріа Клаймен, італійського дипломата Серджо Граденіго. Прикметно, що у примітках автор наводить ім'я американського журналіста «Нью-Йорк Таймс» Волтера Дюранті, лауреата Пулітцерівської премії, прихильника Сталіна, який знав правду про Голодомор і спростовував її.

Для повноти джерельної бази окресленої проблеми рекомендуватимемо фахівцям долучити в науковий дискурс вагомі напрацювання американського професора історії, політолога і журналіста Джеймса Мейса [5], який у 1986–1987 роках був виконавчим директором Комісії Конгресу США з вивчення Голодомору 1932–1933 років та автором звіту, завдяки якому світ дізнався про масштаби трагедії, названої «найгіршим злочином ХХ ст.». Саме Дж. Мейс обґрунтував Голодомор як геноцид. У статті «Ваші мертві вибрали мене...» журналіст зазначив: «І всі новодоступні документи, і новітні дослідження не змінили основного портрета подій, який я дав у 1982 р. на Міжнародній конференції, присвяченій Голокосту та геноциду. Я переконаний, щоб централізувати повну владу в руках Сталіна, потрібно було знищити другу радянську республіку, а отже, вигубити українське селянство, українську інтелігенцію, українську мову, українську історію в розумінні народу, знищити Україну як таку. Калькуляція була дуже простою і вкрай примітивною: нема народу, отже, нема окремої країни, а в результаті нема проблем. Така політика в класичному розумінні цього слова означає ГЕНОЦИД» (виокремлення в тексті авторське. — Ю. Д., О. К. [7]). Крім того, Дж. Мейс як журналіст

² Оригінальна назва англійською — “Mr. Jones”.

української газети «День» (1997–2004) написав ґрунтовну статтю «Повість про двох журналістів» [8], в якій на архівних джерелах описав діяльність Малькольма Маггеріджа, Гарета Джонса і Волтера Дюранті (див.: [5; 7]).

Повертаючись до питання, чи в Японії знали про голод в Україні, професор Й. Окабе на підставі аналізу публікацій тодішньої японської преси, зокрема «Асахі Шімбун», «Йоміурі Шімбун», «Майнічі Шімбун», доходить висновку, що «хоч і не так часто, але японські засоби інформації все-таки висвітлювали інформацію про голод на теренах України з 1920–1930 років, але згадок про голод початку 1930-х років майже немає» [10, с. 39].

Цікаво, що професор Й. Окабе не зупинився на цьому, а доповнив розвідку вагомим фактажем зі звітної інформації про Україну, зокрема з книжки Чюдзо Йошімура «Японсько-російські відносини: сучасність та плани на майбутнє» (1934), в якій міститься розділ «Голод в Україні». Ч. Йошімура був керівником науководослідного відділу в Асоціації дружньо-сусідських взаємин, мета якої полягала у сприянні розвитку культури у Внутрішній Монголії та наданні відповідної допомоги, і ось що він занотував: «Після успішного виконання першого п'ятирічного плану економічного розвитку, затвердженого в 1928 р., Сталін вдруге рішуче впровадив свій форсований план, який і спричинив голод в Україні». І далі: «Не можемо конкретно вказати кількість потерпілих, так як немає жодних даних та звіту про це від радянського уряду, проте вважаємо, що ця кількість не надто відрізняється від числа потерпілих від голоду на Поволжі, і становить **близько десяти мільйонів людей**» [10, с. 32] (виокремлення наше. — Ю. Д., О. К.).

Крім того, Й. Окабе знайшов свідчення Масакане Кікута, японця, який з 1929 р. майже шість років перебував на території Радянського Союзу, подорожував і якого згодом зазідозрили у шпигунстві й заарештували. У його праці «Шість років у Росії» є розділ «Спогади про голод в Україні». У своїх свідченнях він не лише потверджував факт голоду в Україні, явище канібалізму, а й розкривав його причини. Що більше, чітко окреслював часові межі і територію цієї катастрофи, зауважуючи, що йдеться саме «про голод початку 1930-х рр. власне в Україні, а не на Півдні Росії чи Казахстану» [10, с. 39].

І саме цей розділ вважаємо найціннішим у рецензованій праці Й. Окабе «Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.», адже згадана інформація доповнює наукову джерельну базу неспростовними доказами, які засвідчують факт та масштаби Голодомору в Україні, а також сприятимуть його визнанню геноцидом української нації.

Важливим відкриттям насамперед для японських читачів є інформація Додатка до розділу 1, де йдеться про діяльність Федора Пуценка — сходознавця, викладача японської мови, керівника японської секції Харківської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1926–1931), автора першого підручника з японської мови в Україні «Японська мова: Теоретико-практичний курс» (1926)³. На жаль, автор монографії доволі коротко окреслив постать Ф. Пуценка, що, можливо, зумовлено браком інформації про вченого. Тому хотілося б, щоб у майбутньому постать Ф. Пуценка була більш розкрита в японському дискурсі, адже за свою, здавалося б, успішну діяльність для розвитку культурних зв'язків між Україною і Японією сходознавцю довелося заплатити високу ціну. У 1931 р., коли японські війська окупували Маньчжурію і Японія миттю стала ворогом Радянського Союзу, за традиційною тоді схемою, майже всіх, хто хоча б якось був дотичним до співпраці з ворогом, визнавали політичними злочинцями. У 1933 р. Ф. Пуценка було заарештовано та вислано у Соловецький табір на п'ять років за те, що нібито шпигував на користь японської розвідки ще з дореволюційних часів. І хоча вину науковця не було доведено, на волю його так і не відпустили.

Частина 2 — «Міжкультурні взаємини» — описує культурну, політичну та комерційну діяльність українців у Маньчжурії. Її розпочинає розділ 3 — «Український національний рух у Маньчжурії», присвячений малодослідженій у Японії темі українського національного руху за незалежність від більшовицької Росії на Далекому Сході. Тож використання у розвідці японськомовної версії маньчжурського дипломатичного видання «Політична ситуація

---

³ Наклад підручника був практично знищений і дивом зберігся у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. В Україні зміст підручника став об'єктом наукових досліджень лише на початку 2000-х років.

у Східній Азії» є ключовим для розуміння політичної ситуації в Україні та українського національного руху з погляду тогочасної Японії. Завдяки детальному аналізу розділу «Огляд українських національних рухів» згаданого видання дізнаємося про аналітичну оцінку українського національного питання японськими знавцями. Стає зрозуміло, що Японія була добре поінформована щодо соціального, культурного і політичного життя української діаспори і, зважаючи на численність українців у Харбіні (понад 15 тис. осіб) і на Далекому Сході загалом (1,25 млн осіб), не могла не брати до уваги політичні настрої етнічних українців. Отже, Японія чітко відокремлювала Україну від Росії, навіть більше: до 1937 р. підтримувала вимогу української незалежності і виступала союзником у боротьбі проти ідеології більшовицької Росії. Про це свідчить допомога українцям у поверненні Українського народного дому у 1931 р. (побудованого у 1919 р. осередку української культурно-політичної діяльності в Харбіні, який конфіскувало китайське військове керівництво у 1924 р.), а також сприяння у видавничій справі українцям (зокрема японською мовою), спрямованій на поширення знань про історію України, національного руху українців за незалежність, боротьби спершу проти царської, а згодом — більшовицької Росії.

Розділ 4 — «Українці в Харбіні 1932–1937 рр. (на основі матеріалів із тижневика “Маньджурський Вістник”»⁴ — присвячено життю і побуту української громади Зеленого Клину (Зеленої України). Розділ укладено за хронологією тижневика. Так, упродовж 1932–1937 років вийшло 200 номерів видання, яке мало виразну антиросійську позицію. На підставі аналізу публікацій Й. Окабе доходить важливого висновку, що серед т. зв. білих емігрантів українська громада була чи не найчисленнішою, а її культурна й освітня діяльність суперечила політиці керівництва російської громади та Бюро у справах російських білих емігрантів. Що більше, українська діаспора мала підтримку від влади Маньчжурії та Японії.

«Маньджурський Вістник» інформував не лише про життя місцевої української громади, а й про суспільно-політичні і культурні події в Україні та світі. Так, читачі були обізнані про голод та селянські бунти в Україні й політику більшовицького уряду щодо

⁴ Часопис заснував і редагував І. Світ.

українців; діяльність товариства «Просвіта»; провідні ідеї чехословацького президента, філософа Томаша Гарріга Масарика; смерть Симона Петлюри і панахиду за ним, яку, до слова, було організовано в Українській Свято-Покровській церкві в Харбіні; місцеву грузинську громаду, що свідчить про дружні стосунки обох діаспор; екранізацію п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» тощо. Крім того, тижневик займався потужною культуртрегерівською роботою, формуючи культурну та політичну свідомість української громади, що засвідчує висвітлення діяльності Українського народного дому в Маньчжурії.

З погляду історії журналістики цікавим і фактично цінним також є те, що «Маньджурський Вістник» передруковував матеріали із львівських газет («Діло» та «Свобода»), паризького громадсько-політичного тижневика «Тризуб», що, з одного боку, розширює поле міждисциплінарних розвідок, а з іншого, — дає змогу закривати білі плями в історії української журналістики.

Цей розділ ілюстровано великою кількістю фотографій із життя українців Маньчжурії і таблицями, що містять огляд публікацій тижневика у зазначених хронологічних межах.

Розділ 5 — «Комерційна діяльність української громади в Харбіні (на основі рекламних оголошень з “Маньджурського Вістника”» — є змістовним продовженням попередніх розділів. Він описує підприємницьку діяльність українців, яка досі не була об'єктом наукових досліджень. У цьому фрагменті видання наведено чимало рекламних текстів, за допомогою яких українські підприємці популяризували продукцію та сервіси. Основний текст також доповнений численними таблицями, які систематизують назви українських виробників та торговельних марок, згаданих на сторінках «Маньджурського Вістника». Автор також доволі детально описує історію українського підприємця С. Д. Тарасенка (1880–1981), який після Другої світової війни жив саме в японському місті Кобе.

З огляду на нестабільну політичну ситуацію та ідеологічну упередженість в Україні та Японії на початку ХХ ст., а також велику кількість білих плям в історії, які залишилися після втручання радянської влади в перебіг японсько-українських відносин, завдання, поставлені у монографії Й. Окабе, були доволі нелегкими. Однак вважаємо, що, завдяки належному знанню фактичного матеріалу

та умінню систематизувати численні джерела українською, російською, англійською та японською мовами, досліднику вдалося відтворити призабуті культурні надбання, досягнуті спільними зусиллями українців і японців, та достовірно інтерпретувати перебіг історії, окреслений у назві книги. Монографія не лише описує історичні факти та подає імена людей, пов'язаних із творенням японсько-українських відносин, а й відтворює культурний, соціально-політичний і економічний контексти подій однієї з найбільш непростих і політично заплутаних епох в історії. Крім того, японськомовна версія рецензованої книги поглиблює поінформованість японців про Україну, обізнаність із її історією та культурою, а українськомовна — доводить, що традиція української культурної дипломатії, закладена ще на початку ХХ ст., є першочерговим вектором сучасної зовнішньої політики України стосовно Японії. Не маємо сумнівів, що монографія буде корисною читачам, які цікавляться темою відносин України і Японії. А також сподіваємося, що читацький запит мотивуватиме професора Й. Окабе до продовження реконструкції історії відносин наших країн уже у новому статусі доктора філософії у сфері історичних наук, який він здобув на підставі написання монографії, яку ми рецензуємо. Адже переконані, що достовірне відтворення минулого прокладає шлях до успішного майбутнього у відносинах України та Японії.

1. Бондар О. І., Бондаренко І. П. Україністика в Японії. *Слов'янський збірник*. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. ІХ. С. 182–185.
2. Бондаренко І. Русско-японские языковые взаимосвязи XVIII в. (Историко-лингвистическое исследование). Одесса : Астропринт, 2000.
3. Бондаренко І., Хіно Т. Перший українсько-японський словник. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 20–29.
4. Всесвіт. Київ, 2004. Вип. 1–12. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/12/41/>.
5. День і вічність Джеймса Мейса / за заг. ред. Лариси Івшиної. Київ : ТОВ «Українська прес-група», 2005.
6. Капранов С. Про Україну японською мовою: маловідоме видання харбінських українців. *Магістеріум*. 2011. Вип. 42 : Культурологія. С. 69–73.
7. Мейс Дж. Ваші мертві вибрали мене... Київ : ТОВ «Українська прес-група», 2008. С. 114–121.

8. Мейс Дж. Повість про двох журналістів. *День*. 2003. 15 лип. URL: <https://incognita.day.kyiv.ua/povist-pro-dvoh-zhurnalistiv.html>.
9. Накай К. Україна і Японія: дещо про відносини між обома країнами та про українознавство в Японії. URL: <http://аророк.narod.ru/presa.html>.
10. Окабе Й. Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр. / пер. з япон. Надії Гораль. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2021. 192 с.
11. Попок А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 54–68.
12. Український інститут. Аналітичний звіт. Сприйняття України за кордоном: Японія. URL: <https://ui.org.ua/ukraine-abroad-research/#rec322021625>.
13. Dzyabko Y., Kvasnytsia O. Language, Religion and National Identity of Ukrainian People Living in Japan. *Journal of Ibaraki Christian University*. 2020. Vol. 54. P. 51–65.
14. Geraskov S. Ukraine and Japan Culture Relationship: Shevchenkiana and Murakamization. *Kobe Gakuin economic papers*. 2015. Vol. 47. P. 79–86.